

VARIA

– KÖZLEMÉNY –

BETHLEN GÁBOR ERDÉLYI FEJEDELEM
VÉGRENDELETÉNEK SAJÁTOS SÁGAI

SZENTPÁLI-GAVALLÉR Pál
PhD-hallgató (ME ÁJK)

1. Bevezetés

A tanulmány célja Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendeletének leíró és – a terjedelmi keretek figyelembevételével – elemző, szükség szerint vázlatos bemutatása, ezért ki kell térni annak történelmi, jogtörténeti és adott esetben szociológiai vonatkozásaira is.

Az előzőeken túl vázolja a tanulmány – specialitására tekintettel – a fejedelmi végrendelet sajátosságait, amelyek mostanáig nem képezték tudományos kutatás tárgyát.

A tanulmány további célja a fejedelmi és a mai értelemben vett végrendelet vonatkozásában az összehasonlító módszer alkalmazása.

E célok elérése érdekében a szakirodalom között szerepeltetésre kerülnek neves tudósok és jogtörténészek művei.

2. A frigy történelmi előzményei

1626-ban, Kassán tartották Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és második felesége, a huszonéves Brandenburgi Katalin esküvőjét.

A fejedelem első feleségének, Károlyi Zsuzsannának 1622-ben bekövetkezett halálát követően igyekezett új házasságot kötni, ennek során választását elsősorban Erdély diplomáciai érdekei befolyásolták. A fejedelem 1621-ben kötötte meg II. Ferdinánddal a nikolsburgi békét, amely lényegében azt tükrözte, hogy a Habsburgok ellenében egymaga nem rendelkezik kellő erővel Magyarország újraegyesítéséhez, továbbá, hogy az oszmán hatalom lerázása nélkül ez a lépés amúgy is komoly veszélyeket rejtene magában.¹

¹ TARJÁN M. Tamás: 1626. március 2. Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin esküvője. *Rubicon Online*, <https://tinyurl.hu/8rnk/>

Az előzőek alapján Bethlen követeket küldött Bécsbe lánykérés céljából, ám a császári udvarban Erdély képviselői nem jártak sikerrel, és nem támogatták azt a felvetést sem, hogy a fejedelem II. Ferdinánd kormányzójaként irányíthassa Magyarországot. Az egyezségi kísérletek közben a harmincéves háborúban új fordulat következett be, miszerint IV. Keresztély dán király – Brandenburgi Katalin nővérének férje – hadat üzent a Habsburgoknak. A protestáns szövetségesek rövid időn belül Bethlent is rávették, hogy csatlakozzon a Habsburg-ellenes koalícióhoz, e megegyezés részeként feleségül vehette a brandenburgi választófejedelem húgát, Katalint, amely frigynek más megfontolásból is komoly jelentősége volt, ugyanis a menyasszony két nővére korábban a svéd, valamint a dán királlyal kötött házasságot. További – hétköznapiabb – oka is volt a házasságkötésnek, ami a szövetségesekkel való kapcsolattartás, tehát a levelezés könnyebbé válásában keresendő, hiszen a házasság megkötésének aktusától kezdődően a *szövetségesek már rokonságban-sógorságban is álltak*, ahogy Kármán Gábor svéd királytól származó idézete e tényre rámutat: „[...] most már lehet levelezni Bethlen Gáborral, hiszen sógorok vagyunk [...]”.²

3. A nyitány

A házасulókra jellemző volt, hogy nem volt közös nyelv, amin kommunikáljanak, valamint a házasságkötést megelőző napon találkoztak először. 1626-ban tehát megtartották a fényes fejedelmi esküvőt, majd visszatértek Erdélybe, ahol a rendek Brandenburgi Katalint komoly előítélettel fogadták, mert Bethlen komoly és visszafogott első neje után egy új asszony érkezett az udvarhoz, aki kedvelte a pompát és a mulatságokat. Katalint egyrészt német származása miatt bizalmatlanság vette körül, másrészt fiatal-sága okán hamar híresztelések és intrikák ‘tárgyává’ vált.

A helyzetet bonyolította, hogy a fejedelem beleszeretett második nejébe és ennek következtében házasságkötésük után nejét jelölte meg örököséként, amit az erdélyi rendek igencsak rosszállóan fogadtak, mivel a fiatalasszony nem értett az uralkodáshoz, s az udvaron belül kiemelkedő Csáky gróf idővel egyre nagyobb és nyilvánvalóbb befolyást gyakorolt felette.³

4. A végrendelet

A végrendelet szerkezetét követve célszerű bemutatni annak tartalmát úgy, hogy mindközben elemzésre kerülnek annak jogi, jogtörténeti kapcsolódásai, majd az előzőeket a mai jogi szabályozással való összehasonlítás követi.

² KÁRMÁN Gábor: Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. *AETAS*, 2015/3. 32. <https://tinyurl.com/9ye8wvsb>

³ TARJÁN i. m.

4.1. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem jogképessége

Elsőként a végrendelezéshez fűződő jogképességet szükséges vizsgálni. A keresztyén etika szerint mindenki egyenlő és szabad volt,⁴ viszont a valóságban ez nem érvényesült, mert – a magyarázat szerint – a gyávák, akik nem voltak hajlandók harcolni, elvesztették a szabadságukat. Ezzel szemben a nemesség a vérevel váltotta meg a szabadságait, azaz a privilégiumait.⁵ Joggal merül fel az a kérdés, hogy a nemesség mellett alkalmasint háborúba vonuló parasztság – a polgárság elenyésző létszámmal bírt a középkori Magyarországon és Erdélyben – nem szenvedett-e el vérveszteséget...?

A jogképességhez visszakanyarodva jelezni kell, hogy az 1848 előtti jogban teljes jogképességgel csak a – tömeges nemesítés okán a (kora)újkorra kialakult – nemesség rétegének tagjai rendelkeztek,⁶ így jogosultak voltak végrendelezni.⁷ Bethlen – aki az iktári predikátumot, azaz nemesi előnevet viselte – tehát jogosult volt végrendelezni. A nemesi előnév használata Bethlen esetében teljességgel jogos, ha figyelembe vesszük Nagy Iván – a rokon Apaffy családdal kapcsolatosan vázolt – azon állítását, hogy az Apaffy család, a bethleni Bethlen és az iktári Bethlen egy töről fakad, azaz Szt. István nővérétől, Sarolttól származik.⁸

Horváth Attila az Erdélyi Fejedelemség magánjoga vonatkozásában kifejti, hogy az öröklési jog feladata, hogy a vagyon (a Tripartitum által használt kifejezéssel: a

⁴ Ennek gyakorlati megvalósítására történelmi példát szolgáltat a lengyel nemesi köztársaság, amely a – szakmai szempontból is vitatott – folyamatos vétójog (*liberum veto*) gyakorlása okán döntés- és működésképtelenné vált, és közvetlen, de hozzájárult a középkori lengyel állam bukásához, tehát a szélsőséges egyenlőség és szabadság is destruktív következményeket von maga után. Vö. Henryk OLSZEWSKI: *Liberum veto – egy demokratikus intézmény az oligarchikus állam szolgálatában. AETAS*, 2016/1. 233–240.

⁵ HORVÁTH Attila: Az Erdélyi Fejedelemség magánjoga. In: Dr. VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest–Kolozsvár, HVG-ORAC – Forum Iuris, 2020. 300.

⁶ Széles körben társadalomtörténeti szempontból kevésbé ismert, hogy a fő- és köznemesség megkülönböztetésén túl létezett az ősnemesség és újnemesség distinkció, amelyből az első kategóriába azokat a családokat sorolták, amelyeket 1526 előtt emeltek nemesi rangra, míg az utóbbi kategóriába azok tartoznak, amelyek 1526 után váltak nemessé, általában már az oszmánok elleni harcok során alkalmazott tömeges nemesítések során. Viszont ide kívánczik az is, hogy az összes nemesre igaz és érvényes volt az „*una et eadem libertas*” elve, amely biztosította e társadalmi réteg koherens konzisztenciáját. Vö. ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. Budapest, Rényi Rároly Könyvkiadó-Vállalata, 1910. 162–163.: „[...] Első helyen említendő – bár Werbőczynél a második –, hogy az egész ország nemesei senki másnak hatalma alatt nem állanak, mint a megkoronázott fejedelemnek. Ezt a jogot Werbőczy másutt a nemesség legfőbb ismérvének mondja (1. r. 4. czím 1. §). Ez az elv már az 1351: XI. t.-cz.-ben elhangzik: „Ad eorundem etiam nobilium petitionem annuimus: ut universi viri [veri] nobiles, intra terminos regni nostri constituti, etiam in tenutis ducalibus, sub inclusione terminorum ipsius regni nostri existentes, sub una et eadem libertate gratulentur.” A fejlődés kezdetén ugyanazt hivatott kifejezni ez a tétel, amit a fejlődésnek majdnem végén Werbőczynél: az egy és ugyanazon hatalomnak való alávetettség, vagyis az „*una eademque libertas, nobilitas*” jelenti a korona illetőleg a király alá való közvetlen tartozást, tehát a hűbéri közvetettség kizárását. [...]”.

⁷ HORVÁTH i. m. 300.

⁸ NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I. kötet. Pest, Friebeisz István, 1857. 48. Ha a Nagy Iván által leírtak igaznak tekinthetők, akkor a még élő Bethlen-leszármazottak az Árpád-ház eszeleges leszármazottai is lehetnek.

jószág)⁹ az örökhatározó halálával ne válhasson gazdátlanra, a rendeltetészerű felhasználása továbbra is biztosított legyen. Ehhez kapcsolódóan a hivatkozott szerző szerint a végintézkedés az örökhatározó halála esetére szóló egyoldalú nyilatkozattal, azaz végrendelettel vagy öröklési szerződéssel történhetett. Míg az előbbi egyoldalúan visszavonható volt, az utóbbi egyoldalúan nem vonható vissza.¹⁰

4.2. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendelete

A tárgyalt végrendelet több szempontból is speciális jelleggel bírt, a továbbiakban ezekre is kitér a tanulmány. Elsőként arra szükséges rámutatni, hogy bár Bethlen Gábor is egy nemes ember volt, azonban – ettől függetlenül – uralkodói pozíciója kiemelte a nemesség soraiból és az akkori erdélyi rendi társadalomból. Másodikként szükséges rámutatni arra a tényre, hogy nem csak a vagyontárgyai képezték a végrendelezés tárgyát, hanem pozíciója és hatalma is.

4.2.1. A végrendelet első gondolati egysége, a fejedelem hitének bemutatása

A végintézkedés¹¹ elején a fejedelem hosszasan ír hitéről:

„Az mindenható Felséges Istennek bölcsessége, hatalmassága, az minthogy e világnak benne való minden állatokkal együtt semmiből való teremtéséből látszik derekasabban meg: úgy kibeszélhetetlen nagy irgalmassága az elesett embernek a bűn alól való feltámadásából, szent fiának e világra való bocsátatásából tündöklök ki, a ki az ő szent atyjának ellenünk méltán fellobbant haragjának eleget tenne, megmentene minket az örök halálnak kárhózatjából, és az ő benne igazán hívőknek örök életünk lenne. [...] és csaknem minden szempillantásonként ő szent Felségét sok bűneimmel megbántottam, méltó haragra és bosszuállásra felindítottam, mely sok bűneim az örök kárhózatnál egyebet nem érdemelnek. [...] de minthogy ember magától a jónak még csak meggondolására is elégtelen, azért kérem ő szent felségét, hogy ha mi részecskéjét életemnek hátra tartotta, vezéreljen igazságosan és tégyen elégségessé szent lelkének tiszta vizsgálása által, szerelmes szent fiáért, [...] Mivel pedig a mi bűneinkért mind fejenként a testi halandóság alá vettünk, melytől senki meg nem menekedhetik, én is, ha mostan az én Istenemnek sulyos kezeit viselvén, magamban gondolkodván állapotamról, nem tudván, mit végezett el az Isten ő Felsége felőlem, hogy szintén készületlenül ne találtassam, mindeneknek felette igyekezem a Felséges Istennel megbékélni, az én idvezítő

⁹ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytar: Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, Franklin-Társulat, 1897.

¹⁰ HORVÁTH i. m. 309–310.

¹¹ A tanulmányhoz Bethlen teljes végrendelete felhasználásra került http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9821.pdf, valamint MAKKAI László: *Bethlen Gábor emlékezete*. Budapest, Európa, 1980. 417–434.

uram Jézus vérének erejével Sacramentaliter, minden alkalmatossággal él-
vén, el nem mulattam, kinek érdemében bizván, religiomat Isten kegyelmessé-
géből az igazságra adatott igaz Apostoli szent Evangeliumi valláson fundálni
erőlködtem [...]”¹²

Az idézett szövegrészből levonható az a következtetés, ami a mai értelemben vett végrendeletekhez képest nagy eltérést jelent, hogy a fejedelem a végintézkedés elején hosszasan taglalja a Teremtőbe vetett mély hitét.

Vallásos szellemiségének részletes bemutatását követően röviden szót ejt egészségi állapotáról, majd az ókori birodalmak előképeit vázolva a magyarság romlásának oka-
ként – amivel a szerző egyetért – az örökös szétválást és gyűlölködést jelöli meg: „[...] eleitől fogva semmi inkább nem vesztette a mi szegény hazánkat, sőt az egész magyar korona alatt lévő országokat, provinciákat, mint az magok között való ördögi irigység, halálos gyűlölség, rettenetes pártütések, fejedelmekben való válogatások, [...]”. A magyar viszonyok bemutatását követően ír a következőkről:

„Mely szép virágjában maradt legyen Magyarország is mind addig, valámig a maga nemzetéből választhatott fejedelmet, constál, és az historiák bizonyítják. De mihelyt derekasan a magok nemzetekből való electiót megutállák, megveték, idegen fejedelmek alá veték s adák magukat, micsoda haszon következék belőle? Nem egyéb két felé szakadásnál, [...]”

Ezzel a bekezdéssel tulajdonképpen meg is erősíti a korábbiakban – az örökös szét-
húzással kapcsolatosan – írtakat.

4.2.2. Az Erdélyi Fejedelemség geopolitikai státuszáról szóló gondolati egység

Az Erdélyi Fejedelemség akkori geopolitikai státuszát érintően jó kérdéseket tesz fel a fejedelem: [...] ki meri azt mondani nemzetünk közzül, hogy Erdély országát idegen nemzettel meg nem töltették volna? hol volna az Isteni tisztelet? hol volna a magyar nemzet? és hol volna szabadsága? [...]”. Ugyanis Bethlen is kitér végrendeletében Erdély geopolitikai helyzetére:

„[...] De mihelyt a német nemzet mellé állának, micsoda jutalommal fizete, szájunkban az ize; azzal tudniillik, melylyel régen kívánta és mesterkedett benne, hogy nemzetünket elfogyathassa, kegyetlen halálnak nemével megöl-

¹² Bethlen Gábor fejedelem hite erős biblikus alapokon állt, amelyet igazol a következő idézett szövegrész: „[...] 23. Mert a bűn zsoldja halál; az Isten kegyelmi ajándéka pedig örök élet a mi Urunk Krisztus Jézusban. [...]”. Róm 6, 23. In: *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás Magyar nyelvre fordította: Károli Gáspár* (a továbbiakban: Károli Biblia). Budapest, Bibliatársulat, 1969. Ezzel összefüggésben az eredendő bűnre vezethető vissza ez a Pál apostol által meghatározott tétel a következők alapján: „[...]16. És parancsola az Úr Isten az embernek, mondván: A kert minden fájáról bátran egyél. 17. De a jó és gonosz tudásának fájáról, arról ne egyél; mert a mely napon ejéndel arról, bizony meghalsz. [...]” 1Móz 2, 16–17.

hesse, országunkat a földdel egyenessé tégye, vagy éppen elpusztíthassa, és ha a Felséges Ur Isten csudálatos képen a török nemzetet ujjabban hozzánk nem gerjeszti s kapcsolja vala és igen jó, jámbor Urat nem támaszt vala végbevitelére, [...]”

Azt a tényt mutatja be ily módon, hogy Erdély egymást egyaránt gyűlölő két nagyhatalom, az osztrák és oszmán – mint két malomkő – között feküdt, pontosabban őrlődött,¹³ ez szintén nagy eltérést jelent a fejedelmi és a mai értelemben vett végrendeletek között.

Az előző idézet alapján kijelenthető, hogy a kérdéses végrendelet markáns bel- és külpolitikai – osztrák és oszmán – vonatkozásokkal bír, ami alapján inkább tekinthető Bocskai István végrendeletéhez hasonlóan politikai végrendeletnek. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni Bocskai végrendeletét is:

„[...] Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzet-ségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kezéhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segítjék tehetségek szerént és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat. [...]”¹⁴

Érdekes tanulság, hogy Bethlen is inkább oszmán irányultságú politikát követett, hasonlóan Bocskaihoz, és életében követett politikáját a végrendelete útján is megerősíti.

4.2.3. A végrendeletben megjelenő erdélyi vallásszabadság

Az előzőekhez kapcsolódóan lényeges és a jövőre nézve is meghatározó megállapítást tesz a fejedelem a következőképpen:

„[...] Ha magokban egyesek lesznek, az Istent igazán tisztelik, félik és ő kicsiny anyaszentegyházának hűséges gondviselői lesznek, egymást tökéletes szívvel szeretik, a religio felett egymással nem veszekednek, hanem annak megítélését ama nagy papra bizzák, a ki lakik menyben és az hol kinek-kinek, a mint érdemlette, megfizet; ne légyenek papokká, ne idvezítsenek erővel senkit, légyen szabadságban az ország constitutioja szerint, a négy recepta religio vallás közül, ki melyiket amplectalja. [...]”

¹³ TIMON Béla dr.: A magyar hadúri jog. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1938. 23.

¹⁴ *Bocskai István fejedelem végrendelete*. <https://ntf.hu/index.php/2020/03/31/bocskai-istvan-fejedelem-vegrendelete/>

Ahogy arra R. Várkonyi Ágnes is rámutatott, e passzusban az emberi méltóság megbecsülésének alapvető szempontrendszere manifesztálódik,¹⁵ a szerző álláspontja szerint pedig a humanizmus és a négy bevett vallás vonatkozásában a vallási türelem propagálása nyilatkozik meg, mindamellett, hogy – és ezt fontos kiemelni – az ország történelmi alkotmányára (azaz „az ország *constitutioja* szerint”) mint jogalapra hivatkozik a fejedelem, ami viszont a jogállami jelleget vetíti előre. Fontos jelezni, hogy a vallás gyakorlását nemcsak a végrendelete, hanem az ahhoz kapcsolódó adományok útján, a mai értelemben vett nevelés-oktatás támogatása révén is patronálta.

4.2.4. A hitvalló oktatásfejlesztés

Az előzőekben foglalt megállapítást igazolja az, hogy Bethlen végrendelete és külön adománylevelei által jutott hozzá a *fehérvári gimnázium*, másként kollégium a később sokat vitatott 20 000 forinthez, továbbá a tokaji Hétszőlőhöz és az enyedi domíniumhoz, amelyhez Enyeden kívül Miriszló, Felenyed, Décse, Muzsina, Hidas jövedelme, valamint a bessenyei és hennigfalvi *portio* is tartozott.¹⁶ Az 1629. szeptember 1-jén kelt 20 000 forintról szóló adománylevél a következők szerint állapítja meg az adományozás célját:

„Sikeres fejedelemségünk kezdetétől szemünk előtt tartottuk, hogy az Isten nevének dicsősége növekedjen, és a bölcsészettudományi iskolák megalakuljanak a mi országunk területén, és hogy a fiatalság átítható legyen a tanítással, és az ebben az államban tapasztalható sok kiadás és erőfeszítés miatt, a Gyulafehérvári Kollégiumunk alapítását elhatároztuk az ifjúság nevelése és tanítása érdekében.”¹⁷

Eszerint Bethlen sikeres fejedelemségének kezdete óta szem előtt tartotta a vallás támogatása mellett azt, hogy a fiatalság nevelése és oktatása érdekében iskola alapítása is szükséges, ennek eredménye lett a kollégium alapítása, ennek pedig következménye volt a művelt réteg utánpótlása. A szabadságért harcoló fejedelem az ország belső békéjét és megerősödését, anyagi és szellemi fejlődését tartotta tehát mindig a szem előtt, ezért volt szükség a fejedelmi bibliotéka mellett a külföldiekkel egyenrangú akadémiaira.¹⁸

¹⁵ R. VÁRKONYI Ágnes: Bethlen Gábor jelenléte Európában. In: KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*. Budapest, 2013. 72. <http://mek.oszk.hu/13200/13299/13299.pdf>

¹⁶ *Bethlen Gábor könyvtára és Utasításai*. <http://www.elib.hu/03200/03250/html/vita12.htm>

¹⁷ *A Bethlen-Kollégium Legújabb Története*. Főiskolai Előljáróság, Nagyenyed, 1896. 135. <https://mek.oszk.hu/16600/16683/16683.pdf> (A szerző fordításának alapjául szolgáló eredeti szöveg: „Cum ab initio foelicis nostri Principatus illud prae omnibus in oculis habuissimus ut divini nominis glória propagari artiumque liberalium in ditionibus Nostris Gymnasia fundari, doctrinisque adolescentum aetas imbui posset, eaque de causa multiplicibus expensis et laboribus in hoc civitate nostra Alba-Julia Collegium verbi Dei ministrorum liberaliumque artium pro fessorum et Scholae, instituendae juventutis causa, fundatum voluissimus”.)

¹⁸ *Bethlen Gábor könyvtára és Utasításai*.

4.2.5. A hatalom örökítése és az államügyek

A fejedelmi pozíció örökítését a következő szövegrész tartalmazza:

„[...] Az alattomban való veszedelmes, practikáknak, – kérek az Istenért mindeneket, békét hagyjanak, ki-ki elégedjék meg a maga sorsával s állapotjával, ne igyekezzenek újabb változást csinálni, kitől újabb tűz gerjedjen közöttünk, becsüljék, féljék fejedelmeket [t. i. Brandenburgi Katalint], ne contemnálják, hogy femineus sexus, mert Istentől rendeltetett és közönségesen országul eligálták magoknak, igyekeztvén jövendő állapotjokról jó idején gondot viselni, a mi engedelmsükből, sőt szép intéseinkből. [...]”.

Az előzőekben vázoltakat követően a fentebb már idézett szakirodalmi álláspontot is figyelembe véve a legmarkánsabb eltérés a mai értelemben vett végrendelet és Bethlen végrendelete között az, hogy míg a mai értelemben vett végrendelet a vagyonról (adott esetben vagyontárgyakról) szól, ehhez képest Bethlen végrendelete a *fejedelmi hatalom kvázi vagyontárgyként* való átruházásáról, pontosabban átörökítéséről szól, amelyhez kapcsolódnak egyéb adományokról szóló adománylevelek, így egy meglehetősen speciális végrendelettel és végrendelkezési móddal állunk szemben.

E passzusban fellelhető az örökhagyó fejedelem azon elvárása is, hogy az örökösnek jelölt feleségét a pozíciójában neme miatt hátrány ne érhesse, álláspontom szerint ebben a tekintetben is megelőzte korát a végrendelkező fejedelem, mert abban a korban nem volt jellemző a nő nem egyenrangúként való figyelembe vétele. További lényeges sajátossága az előbbi idézetnek az, hogy a kálvini eszmeiséghez nagyon közel álló gondolatokat fogalmaz meg, Bethlen olvasott¹⁹ és kálvinista ember lévén nyilván ismerhette Kálvin Istitutio-ját, amelyben nagyon hasonló és párhuzamos gondolatok jelennek meg.²⁰

A fentebb idézett végrendeleti passzushoz szorosan kapcsolódik – egyúttal előre is vetíti –, hogy Erdély vezetését bár a felesége öröklí, de nem egyedül: „[...] az országnak directioja, gondviselése, törvények administráltatási magok nemzetekből álló Gubernátorok és fő atyafiai mellett maradnak magok végezések szerint, nem tartoznak semmi névvel nevezendő tisztségre idegent bevenni [...]”, e szövegrésznek egyértelmű üzenete az is, hogy – ahogy az már Bocskai végrendeleténél is megtalálható volt – az

¹⁹ Bethlen Gábor könyvtára és Utasításai.

²⁰ KÁLVIN János: *A keresztyén vallás alapvonalai*, Első fejezet: A törvényről, mely a tízparancsolat magyarázatát foglalja magában. A VIII. Parancsolat vonatkozásában adott kálvini értelmezés:

„[...] Egyébiránt a tilalmat, hogy a másét ne kívánjuk, ki kell terjesztetni arra is, hogy ki-ki hivatása szerint foglódjék a maga munkakörében, és tegye meg, amivel másoknak kötelesség szerint tartozik. (1) Mert a másét kívánja és tartja vissza jogtalanul, aki nem végzi, amit hivatásának kötelessége mások irányában reája ró. Ez alapon a nép tartsa tiszteletben a maga királyát, fejedelmét, kormányát és minden más előljáróját; uralmukat viselje nyugodt lélekkel, a törvényeknek és rendeleteknek engedelmeskedjék, és meg ne tagadjon semmit, amit Isten akarhatja szerint megtehet. (2) És viszont, ezek népüknek gondját viseljék, igazságot szolgáltatassanak, ápolják a közbékét és csendességet, [...] a gonoszaknak korlátozói legyenek, s általában úgy végezzenek mindent, mint akik a legfőbb királynak [...] tartoznak számadással hivatalos eljárásukról. [...]” <http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/irasok/inst/KISINSTI.HTM>

erdélyi kormányzat erdélyi kézben legyen, s idegen hatalom arra szert ne tehessen. Fontos szövegrészt képez a testámentum következő idézett szövegrésze:

„[...] Elkerülje ki-ki fejedelme körül való hizelkedését, ne igyekezze senki azzal állapotját nevelni s promoteálni, quia non erit diuturnum; egymás ellen ne árulkodjanak, mert nem igen tisztességes, ne kövessék azt, amit követtek én körülöttem némelyek, egymást sokszor deférálták, mert együtt nem engemet találnak mindenkor, a ki eddig egy vádoló szavának is nem szoktam vala hitelt adni, hanem először a dolog valóságának bizonyosan végére igyekeztem menni, [...]”.

Ennek alapján arra is szükséges rámutatni, hogy a mai értelemben vett *lobbizást is elkerülendőnek tartotta a fejedelem*, e szövegrészből továbbá nagyon jól leszűrhető, hogy egymás rágalmozása, illetve bepanaszolása nagy divat volt már akkoriban is a fejedelmi udvar berkein belül, manapság ezt úri virágnyelven csak *intrikázásként* emlegetik, holott ezek a cselekmények mind hiábavalóságok.²¹

Az új fejedelem beiktatása során a Porta jóváhagyásán túl szükséges és fontos volt a *választási feltételek* megtartása, mert ezek az akkori felfogás szerint alaptörvényi szerepet is játszottak, mivel a kortársak a kondíciókat alaptörvénynek tekintették. E feltételeket az előző fejedelemmel kapcsolatosan tapasztaltaknak megfelelően az új fejedelem személyisége alapján alakították, és azoknál a fejedelmeknél is kialakították a választási feltételeket, akiket az oszmán hatalom nevezett ki. Abból, hogy mindegyik fejedelem esetében kialakították a kondíciók feltételrendszerét, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy e kondíciók normatív hatásúak voltak. E választói kapitulációk mindig magukba foglalták a fő szabadság, a választói jog biztosítását, valamint azt, hogy a fejedelem ezt semmilyen módon ki nem játszhatja utódjának meghatározásával.²² Az előzőektől eltérően Bethlen a következőképpen fogalmaz a végrendeletében:

„[...] Meggondolja az én szerelmes feleségem azt, hogy noha nagy fejedelmi ágból való, de a jó renden lévő fejedelmi asszonyok közül több talán nállánál nem választatott, melyet sem méltóságos atyafiai véghez nem tudtak volna vinni, ha az ország státusitól az én tekintetem, sőt hasznos szolgálatom néki nem fogott volna: meg becsülje azért Istentől való hivatalját s választatását, [...]”.

Bizonyos értelemben tehát *Bethlen Gábor fejedelemsége a kapitulációk alkalmazása alól kivételt jelentett*, mert ő feleségét nevezte meg trónja örököseként, viszont ennek egyfajta kiegyensúlyozása érdekében a felesége mellé a kormányzáshoz segítséget (amolyan kormányzófélet) is rendelt végrendeletében. A végrendelet ezen szövegrészevel a fejedelem egyrészt inti feleségét arra, hogy becsülje meg a státuszát, másrészt pedig választottságról ír, ami a gyakorlatban a hatalom feleségének való tényleges

²¹ Ezzel összefüggésben ld. Préd 1,1–2., 3,13–14., 9,12–15. (Károli Biblia.)

²² Rácz Lajos: *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 162–182.

– igaz a későbbiekben látható módon csak részleges – átörökítését jelenti. A végrendelet előző idézett mondatát a következő módon fejezi be, ezzel is hangsúlyozva vallási determináltságát: „[...] Istenhez háláadó légyen és az ő híveihez, szegényekhez, az anyaszentegyházban igazán szolgáló személyekhez. [...]”. A következő passzusban a kegyetlenkedéstől való tartózkodásra inti örökösét: „[...] hozzájok ne kegyetlenkedjék. [...]”, valamint az anyagi javak kezelése vonatkozásában a fősvénység és tékozlás szélsőségeinek elkerülését, azaz az arany középutat javasolja.

Bocskai végrendeletéhez kapcsolódóan korábban már jelettek vonatkozásában Bethlen kifejti a következőket:

„[...] Mivel a természet is az emberben oltotta azt, hogy a szabados életben gyönyörködjék és még csak az oktalan állatok is szoktak abban gyönyörködni: bizonyára azt hiszem, hogy senki mi közülünk nem találkoznék oly, a ki szabadságban nem akarna élni és ha azzal nem élhet valamely nemzet, respublicát örömelebb szolgál; mert mind idvességesebb, mind tisztességesb volna, kereszttyén fejedelmek gubernálási ortalma alatt élni, szolgálni. De az ur Isten attól is megfosztotta nemzetünket, (mert a kitől minden ortalmat kellene várni, attól vettünk eleitől fogva sok gonoszt) nem tehetünk róla. [...]”

Ebben a gondolatmenetben a mai értelemben vett nemzetpolitika alapjai fedezhetők fel, amellyel kapcsolatban a korábbi politikai állásfoglalását megerősítendő kifejti: „[...] Az én tetszésem és tanácsom az én hazámhoz ez: hogy valamig egyéb nem lehet benne, a török nemzettel való egyességet szenvedhető károkkal is megtartsák, tőle el ne szakadjanak, hanem minden uton-módon kedvét keressék. [...]”. Az oszmánokkal fenntartandó barátságot, azaz pozitív diplomáciai kapcsolatokat, kvázi-szövetséget a későbbiekben is szorgalmazza:

„[...] Csak az eleitől fogva ide küldetett sok törökökre mennyit költöttem légyen, [...] azt adom tanácsul, hogy Erdélyországa el ne szakadjon tőle, hanem ha vetné el magától a porta az országot, kitől úgy tetszik, nem félek, csak innét ne adjanak okot reá, az egy Jenőn kívül, melyet én soha nem svádéalék oda adni különben, hanem ha megtartására az ország teljességgel elégtelen lenne.”

Viszont a másik, a német hatalommal szemben is megközelítőleg hasonló kapcsolatokat javasol, ezzel már előrevetítve *Hazánk komp-ország* jellegét: „[...] Interim a németekhez felküldjenek másfelől arra rendelt elégséges atyjok fiait, a kik által tudósítsák afelől való török szándékáról; instálván azon, ne hagyja olyan szép végházát Magyarországnak; [...]”.

A végrendelet tematikájában külön specialitásként jelenik meg, hogy a hadügyek mentén az állami pénzügyeket, még ha röviden is, de tárgyalja: „[...] Az hadakozásban pénz, serénység és fegyver kívántatik: [...] szükségnek idején legyen mihez nyulniok, ne szoruljanak a kölcsön koldulásra, jóságoknak zálogba való hányására, mert nincsen annál veszedelmesebb állapot, mint akkor kölcsen keresni. [...]”.

Mindezek után testvéréhez, Bethlen Istvánhoz intézett mondatai tartalmaznak lényeges rendelkezéseket, amelyek a következő alfejezetben kerülnek tárgyalásra.

4.3. Napjaink jogi szabályozásával való összehasonlítás

Manapság a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény szabályozza a végintézkedésen alapuló öröklés tárgykorét.²³ Napjaink szabályozása értelmében az örökös a halála esetére vagyonáról vagy annak egy részéről végintézkedéssel szabadon és személyesen rendelkezhet. Az okirat végrendeleti jellegének megállapításához szükséges tartalmi feltételként előírja a jogszabály, hogy a végrendelet az örökös halála esetére szóló vagyoni rendelkezést tartalmazzon, és külsőleg az örökösötől származónak mutatkozzék. Ehhez képest – ahogy arról korábban már röviden esett szó – Bethlen végrendelete inkább tekinthető politikai és közjogi végrendeletnek, amelynek keretében a fejedelmi hatalom, mint kvázi ‘tulajdon/vagyon’ örökösévé felelőjét, Brandenburgi Katalint nevezte meg, azonban a hatalomból a fejedelem öcséje, Bethlen István is részesült, aki a következő idézet szerint amilyen kormányzóféle (Bethlen Gábor végrendeleti megfogalmazása szerint: „[...] gubernátor úr öcsémrel [...]”) vagy gyám (gondnok) módjára kellett, hogy eljárjon a fejedelemasszony mellett:

„[...] gróf Bethlen István ur, nékem egyetlen egy kedves atyámfia, kivel egy testvér voltam, tudom sokakban kegyelmedet megbántottam és nem mindegyben cselekedtem kedve és kívánsága szerint, melyek, ha miben és mikor estenek, hogy nem mindenkor studio, hanem vagy tisztem szerint, vagy alkalmatosságok miatt kellett cselekednem: Kegyelmedet atyafiu szeretettel kérem, nekem mindenekről megbocsásson; tiszta szívből kívánom és kérem az Ur Istent, hogy tisztinek fogyatkozás nélkül való megfelelésére szent lelkének erejét adja, kinek igazgatása által lehessen elégséges mindenekre. Többi között kérem és intem s kényszeritem az én halálommal ársaságra maradó feleségemre viseljen oly gondot, a mint nékem tartozó hittel kötött kötelessége kívánja: becsületi, mint fejedelemnek megadassék, arra vigyázó, ne engedjen senkinek is rebelliot, avagy csak okot is, hogy az félére adjon [...]”.

A tárgyalt végrendelet olyan értelemben is speciális, hogy a végintézkedéshez kapcsolódó vagyoni rendelkezést (ld. a korábban említett kollégium alapításával kapcsolatos dokumentum tartalmát) a fejedelem külön adománylevélben rendezte, ennek alapján pedig a testamentum tekinthető a mai értelemben vett végrendeletnek, viszont, ha az adománylevelet különállóként kezeljük és nem tekintjük a testamentummal szervesen összefüggő dokumentumnak, akkor Bethlen végrendelete már csak politikai végakaratként értelmezhető.

A fejedelmi hatalom több személyre – az örökös fejedelemasszonyra és kormányzónak nevezett öcsére – való átörökítése szempontjából nézve Bethlen végrendelete tulajdonképpen olyan duális hatalmi struktúrát alakít ki, amilyenhez közel hasonlónak a köztársasági Róma két *consulja* és a köztük megoszló főhatalom tekinthető, bár eh-

²³ Vö. 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, III. cím A végrendelet fajtái, érvényességi feltételei, értelmezése 7:10–7:16. §§.

hez hozzá kell tenni, hogy a consulok egyenlő rangúak voltak, míg a fejedelemszony rangja szempontjából primátust élvezett a kormányzóval szemben.

Hatályos szabályozásunk szerint végrendelkezni közvégrendelettel vagy írásbeli magánvégrendelettel lehet, szóbeli végrendelkezésnek a törvényben meghatározott esetben van helye. A középkor idején is volt lehetőség arra, hogy az írásbeli köz-, illetve magánvégrendelet mellett élő szóval tanúk előtt szóbeli magánvégrendeletet tehessenek. Korunk szabályozása szerint közvégrendeletet közjegyző előtt lehet tenni, a közvégrendelet alaki érvényességére a közjegyzői okiratok érvényességére vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. Ehhez képest a középkori, koraújkori közvégrendelet a káptalan, a konvent vagy annak kiküldöttei, ritkábban a király (fejedelem), a nádor vagy az országbíró előtt volt kinyilvánítható. A vak, írástudatlan, illetve olvasásra vagy nevének aláírására képtelen állapotban lévőkkel kapcsolatos szabályozást a középkorban, koraújkorban nem alkottak. Hatályos szabályozásunk szerint írásbeli magánvégrendeletet olyan nyelven lehet érvényesen tenni, amelyet a végrendelkező ért, és amelyet saját kezűleg írt végrendelet esetén írni, más által írt végrendelet esetén olvasni tud. Ettől eltérően Bethlen idején mind a latin, mind pedig a magyar nyelv használata elterjedt volt.²⁴

5. Záróakkordok

Az előzőek alapján Bethlen rapszodikus életét 1629. novemberben befejező halálát követően a fejedelem végakarátának megfelelően Brandenburgi Katalin – igaz rövid időre, de – elfoglalhatta a fejedelmi széket, ehhez tartozik, hogy a ‘forgatókönyv’ szerint sógora, Bethlen István kormányzóként ‘segítette’ őt az ország irányításában, ami azonban ténylegesen azt jelentette, hogy Bethlen István mindent megtett annak érdekében, hogy eltávolítsa Katalint a hatalomból. Ennek indoka az volt, hogy Brandenburgi Katalin fejedelemsége alatt Csáky István riasztóan nagy befolyást gyakorolt, azaz (a) megszerezte a hét vármegye feletti uralmat, (b) rávette fejedelemszonyt a katolizálásra, (c) továbbá igyekezett őt úgy orientálni, hogy közeledjen a Habsburgokhoz.

A fejedelemszony a szűk egy éves időszak alatt semmi rosszat sem követett el, viszont befolyásolhatósága túlzott mértékű volt, így Bethlen kormányzó rendi támogatással megfosztotta őt politikai mozgásterétől és vagyonától, majd 1630-ban lemondatta Katalint.²⁵ A politikai játszmák következtében Rákóczy György került a fejedelmi trónra, és 1630-tól – a harminc éves háború végéig – 1648-ig uralkodott.

Bethlen Brandenburgi Katalinnal kötött házasságát Kármán Gábor cikkében, mint diplomáciai zsákutcát definiálja.²⁶ Azonban e házasság (története) is rámutat arra a tényre, hogy egy diplomáciai előnyökkel kecsegtető frigy – az akkori geopolitikai adottságok és kitétség közepette – belpolitikai értelemben negatív tényezővé is válhat(ott).

²⁴ Vö. KULCSÁR Beáta: Magyar nemesi végrendeletek a középkorban. *Belvedere Meridionale*, 2008/1–2. 58–78. http://acta.bibl.u-szeged.hu/5140/1/belvedere_2008_001_002_058-078.pdf

²⁵ Lemondását követően Bécsben élt, majd újra férjhez ment, azonban e kérdéskör már túlmutat a tanulmány keretein.

²⁶ KÁRMÁN i. m. 32.

A végrendelet fentebb már jelzett vitatottsága a fejedelem halálát követően is fennállt, erről tanúskodik a következő idézet is:

„Bábolnát ifjú Bethlen István, mint Bethlen Gábor hagyományát bírta. *De Rákóczy állítása szerint Bethlen Gábor végrendeletét nem fejezte be:* a Bábolnára vonatkozó pontot öreg Bethlen István iratta belé, s úgy iratta a végrendeletet néhány úrral alá. Mindamellet ő, míg ifjú Bethlen István élt, ezt nem háborgatta, hanem ennek halála után ezt mint fiscalitást visszakövetelte. Monorát pedig az öreg Bethlen István Mogila Iván vajdától, ki Bethlen Gábor adománya alapján bírta.”²⁷

6. Összegzés

A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a mai értelemben vett végrendeletektől eltérően a fejedelem a végintézkedés elején hosszasan taglalja a Teremtőbe vetett mély hitét, továbbá a magyarság örökös széthúzásáról – mint minden negatívum gyökeréről – sem felejtkezik meg említést tenni. A végrendelet politikai színezetét erősíti, hogy az Erdélyi Fejedelemség akkori geopolitikai státuszát is vázolja a fejedelem, ugyanis Bethlen idején az Erdélyi Fejedelemség két nagyhatalom, az osztrák és oszmán hatalom – mint két malomkő – között őrlődött, és mindez rányomta a bélyegét az Erdélyi Fejedelemség mindenkori politikájára.

A végrendeletben megjelenik az erdélyi vallásszabadság, amikor is a fejedelem a négy bevett vallás vonatkozásában a vallási türelmet emeli ki, ennek alapján kijelenthető, hogy ebben a dokumentumban manifesztálódik a humanizmus is. A hitvalló oktatásfejlesztés eszmeiségében Bethlen sikeres fejedelemsége alatt szem előtt tartotta a vallás mellett azt, hogy a fiatalság nevelése és oktatása érdekében iskola alapítása is szükséges, ennek eredménye lett a kollégium alapítása, ennek pedig következménye volt a művelt rétegnek az akkori európai magas színvonalú utánpótlása.

Az előzőeken túlmenően Bethlen végrendelete inkább tekinthető politikai és közjogi végrendeletnek, amelynek keretében a fejedelmi hatalom, mint kvázi ‘tulajdon/vagyon’ örökösöként feleségét, Brandenburgi Katalint nevezte meg, azonban a hatalomból a fejedelem öccse, Bethlen István is részesült, ez tekinthető a mai értelemben vett végrendeletekhez képest a legnagyobb eltérésnek. A tárgyalt végrendelet közjogi jellegét felerősíti, hogy a fejedelem végrendeletében tárgyalta a fejedelemség államügyeit is. A kutatás tárgyát képező végrendelet olyan értelemben is speciális, hogy a végintézkedéshez kapcsolódó vagyoni rendelkezést (ld. az említett kollégium alapításával kapcsolatos dokumentum tartalmát) a fejedelem külön adománylevélben rendezte, ennek alapján pedig a testamentum a mai értelemben vett végrendeletnek tekinthető, viszont, ha az adománylevelet különállóként kezeljük és nem tekintjük a testamentummal szervesen összefüggő dokumentumnak, akkor ebben az esetben Bethlen végrendelete politikai végakaratként fogható fel.

²⁷ SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 9. 1629-1637*. Budapest, 1883. 210. <https://tinyurl.hu/T9Nb/>

